

ПОСЛУГИ ТА ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ У РАДЯНСЬКОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

**ТЕЛЕСТАКОВА Арменуї Абриківна - директор юридичного інституту
Київського міжнародного університету, кандидат юридичних наук**

В данной статье анализируются правовые нормы, регулирующие договорные отношения услуг в советском гражданском праве. В частности, уделяется внимание изучению понятия и субъектов договоров по оказанию услуг, исследуются причины, препятствующие развитию правового института услуг в советский период, рассматриваются концепции-перспективы развития законодательства в сфере услуг в советском гражданском праве, а также осуществляется разграничение правовых категорий «услуга» и «работа».

Ключевые слова: услуги, работа, гражданское право, объекты гражданских прав, договор, обязательства, правовое регулирование.

Радянське цивільне право не містило такого договірної інституту, як договір про надання послуг. Незважаючи на те, що Цивільні кодекси радянських республік 1963–1964-х років і були значно доповнені різними видами договорів (наприклад, договір перевезення), загальних положень про договір надання послуг в них теж не було. Причинами, які заважали у радянський період розвитку цього правового інституту, можна назвати:

1. сама послуга не була визначена у радянському законодавстві як самостійний об'єкт цивільних правовідносин, на відміну від сучасного цивільного законодавства (ст. 177 ЦК України визначає серед інших об'єктів цивільних прав також і послуги);

2. законодавець, через досить велику специфічність послуги, як об'єкта цивільних

правовідносин, не знав, до якої групи договорів віднести договір про надання послуг;

3. відсутність ринкових відносин у цей період (сектор послуг може розвиватися лише в умовах ринкової економіки);

4. у період дії планової економіки ринок надання послуг, практично, існував тільки у ракурсі побутового обслуговування населення. Саме тому відпала необхідність законодавчого закріплення цивільно-правових відносин у сфері надання послуг.

Цивілісти протягом останніх двадцяти років у своїх працях наголошують на проблемі «комплексного вивчення зобов'язань з надання послуг», дослідження «об'єктивно існуючих закономірностей та загальних ознак договірних зобов'язань з надання послуг» [11,353].

У 70–80-х роках розгорнулася широка наукова дискусія про перспективи розвитку законодавства у сфері обслуговування. Пропозиції зводились до чотирьох концепцій, ґрунтовний аналіз яких був представлений у праці О.О. Красавчикова [8].

Сутність першої концепції – «інтегральної», зводилась до ідеї інтеграції в одному законі всієї охорони прав «громадян-споживачів» (А.Ю. Кабалкін та ін.).

Прихильники другої концепції – «диференціальної» (О.Н. Садіков, Ю.Х. Калмиков та ін.), пропонували здійснити диференційоване упорядкування суспільних відносин з різних галузей сфери обслуговування, тобто наполягали на виданні спеціальних законів з окремих галузей сфери обслуговування.

Третя концепція – це концепція «гіпотези спеціалізованих основ» (А.А. Пушкін). Прихильники цієї концепції пропонували піти шляхом кодифікації, зазначаючи, що це можливо зробити як в рамках Основ цивільного законодавства і ЦК радянських республік (включаючи до них відповідні норми), так і у формі видання спеціальних кодифікованих актів аналогічно Основ житлового законодавства СРСР та житлових кодексів радянських республік.

Прихильники четвертої концепції (О.О. Красавчиков, Є.Д. Шешенін та ін.) висловлювалися за розробку проекту спеціальної глави: «Послуги» і включення її до Основ цивільного законодавства Союзу РСР та радянських республік.

Аналізуючи сучасне цивільне законодавство, можна говорити про істинність і навіть пророцтво наукових точок зору вчених-цивілістів, зокрема:

- «інтегральна концепція» реалізувалася у прийнятті Закону України «Про захист прав споживачів». Значення цього Закону у справі правового захисту непрофесійних учасників цивільного обороту важко переоцінити [4];

- «диференціальна концепція» знайшла свою реалізацію у прийнятті законів України «Про зв'язок», «Про поштовий зв'язок», «Про аудиторську діяльність», «Про фінансові послуги» тощо [3, 5];

- пропозиції О.О. Красавчикова та Є.Д. Шешеніна реалізувалися у включенні до ЦК України спеціальної глави: «Послуги. Загальні положення».

Суб'єкти договорів про надання послуг у радянському цивільному праві. Актуальним питанням у радянській цивілістичній літературі [9,20-41] завжди було питання щодо суб'єктів договорів про надання послуг, адже саме «людський» фактор має значення у більшості зобов'язань такого роду (варто згадати лише зобов'язання, що виникають із фідучіарних відносин). Учасниками договорних відносин про надання послуг виступали послугоодержувач (кредитор) і послугодавець (боржник). Ними могли бути громадяни та юридичні особи, якщо інше не передбачалось законодавством.

Громадяни як суб'єкти договорів про

надання послуг. Законодавством не було встановлено жодних додаткових вимог до громадянина як послугоодержувача за договором про надання послуг, не впливали вони і зі суті зобов'язання.

Правове регулювання діяльності громадянина як послугодавця здійснювалось на підставі загальних положень цивільного законодавства, а також спеціального Закону СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність» [2] (далі за текстом – Закон). Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону індивідуальна трудова діяльність визначалась як суспільно-корисна діяльність громадян ... з надання оплатних послуг, що не пов'язана з їхніми трудовими відносинами з державними, кооперативними, іншими громадськими підприємствами, установами, організаціями та громадянами, а також внутрішньоколгоспними трудовими відносинами. Однак, в Законі згадувалися лише медичні послуги (п. 5 ст. 18, п. 13 ст. 15) і освітні послуги (п. п. 1–4 ст. 18).

Законом були встановлені деякі види послуг, надання яких громадянами заборонялось, зокрема це:

- послуги естетичного характеру, зокрема п. 3 ст. 19 Закону було заборонено громадянам організацію видовищних заходів;

- послуги зв'язку, оскільки для надання цих послуг була необхідна наявність певної техніки, каналів зв'язку, які не могли знаходитися у власності або володінні громадян.

Громадянам дозволялось надавати наступні послуги:

- посередницькі;

- інформаційні, якщо для їх надання не вимагалась наявність спеціальної техніки та поширення інформації не містило державної або службової таємниці;

- юридичні. У цивілістичній літературі зустрічалась думка про те, що для надання юридичних послуг громадянином немає правових підстав, а також, що діяльність юриста має не соціально-культурний, а політико-правовий характер і, відповідно, не може регулюватись нормами Закону. Заперечуючи проти таких стверджень, М.В. Кротов дуже слушно зазначав, що: 1) Законом юридична діяльність не заборонена; 2) політико-правовий характер притаманний лише такій діяльності, яка

здійснюється від імені та в інтересах усього суспільства (наприклад, правотворчість, відправлення правосуддя тощо). Надання ж послуг громадянам та організаціям, хоча і має правовий характер, пов'язане тільки з задоволенням їх соціально-економічних та інших особистих потреб. Діяльність громадянина, який надає юридичні послуги, здійснюється не в інтересах усього суспільства, а в інтересах конкретного громадянина або організації [9,21-23].

Юридичні особи як суб'єкти договорів про надання послуг. Юридичні особи не могли бути споживачами послуги, якщо послуга мала особистий характер. Так, медичні послуги або освітні послуги передбачають вплив безпосередньо на людину, її тіло, інтелект тощо. Однак були можливі випадки, коли обов'язок з оплати послуг, що надавалися громадянину, брала на себе організація, з якою громадянин перебував у трудових правовідносинах (договір на користь третіх осіб). Таким чином, стороною у договорі про надання послуг виступала юридична особа, а послуги надавалися безпосередньо громадянину.

Юридична особа – послугодавець могла надавати послуги тільки у межах своєї спеціальної правосуб'єктності.

Це, звичайно, стало основою для розвитку законодавства про врегулювання правовідносин з надання послуг, що дозволило вдосконалити існуючі правові норми та вийти на новий рівень законотворення. Саме завдяки аналізу колізійних питань та усунення суперечностей сьогодні існує можливість укладення не лише передбачених законодавством договорів про надання послуг, а й створення нових, невідомих раніше договірних конструкцій.

Відмежування договорів про надання послуг від суміжних договорів. Стосовно критерію відмежування договорів про надання послуг від інших суміжних договорів, зокрема від договорів з виконання робіт, необхідно звернути увагу на їх предмети. В юридичній літературі досить часто підіймається проблема співвідношення договорів про надання послуг і з виконання робіт. Одні автори вважають, що робота і договори з їх виконання (підряд) – це поняття більш

широке ніж послуга [1,221], інші – відносять виконання робіт до різновиду послуг, тобто, навпаки, вважають, що послуга і договори про їх надання поняття більш широке ніж робота [7,118]; а третя група авторів ці категорії розмежовує [6;137].

Цивільно-правове регулювання економічних відносин з надання послуг здійснюється за допомогою різноманітних зобов'язальних правовідносин. Економічні відносини з виконання робіт регулюються договорами підряду. У цьому випадку інтерес споживача задовольняє не процес надання послуги, а чітко визначений результат цієї діяльності, і відповідно, і об'єктом цивільних правовідносин виступає сам матеріалізований результат. Цим матеріалізованим результатом може бути виготовлення, обробка, переробка, ремонт речі або виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. Отже, коли матеріалізований результат виражається у створенні нової речі, об'єктом правовідношення виступає саме дана річ, а не процес створення цієї речі.

Саме тому вважається, що, з правової точки зору, немає жодних підстав говорити про тотожність цих двох понять. Майнові відносини розрізняються за характером дій боржника, які можуть полягати в наданні послуг, у виконанні робіт, у передачі майна тощо. Це впливає зі ст. 509 ЦК України, де чітко визначено, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) [10]. Крім того, і роботи, і послуги – це визнані законом самостійні об'єкти цивільних прав (ст. 177 ЦК України). При цьому не випадково законодавець, говорячи про роботи, використовує термін «результати робіт», а коли мова йде про послуги – не «результати послуг», а саме «послуги», і це ще раз виступає підтвердженням позиції, що їх ототожнювати юридично неправильно і, навіть, безпідставно.

Разом з тим, і «роботи» і «послуги» є цілеспрямованими діями (діяльністю), однак, якщо юридичне значення у послугі полягає саме у вчиненні дії або здійсненні діяльнос-

ті, то у роботі – крім здійснення цілеспрямованої діяльності, обов'язково має бути певний результат, який і підлягає передачі контрагенту.

Зокрема, у договорі доручення одна сторона (довіритель) доручає іншій стороні вчинити від її імені та за її рахунок певні юридичні дії. Вчинення цих дій не пов'язане зі створенням матеріального результату, а спрямоване на досягнення різноманітних інших ефектів. Тому, якщо доручені юридичні дії вчинюються належним чином, вважається, що сторона (повірений) виконала прийняте на себе зобов'язання, хоча бажаний результат і не настав.

Література

1. Брауде И.Л. Отдельные виды обязательств / Под общ. ред.: Граве К.А., Новицкий И.Б. – М.: Госюриздат, 1954. – 360 с.

2. Закон СССР «Об индивидуальной трудовой деятельности» от 19.11.1986 / Ведомости Верховного Совета СССР. – 1986. – № 47. – Ст.964.

3. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23 (08.06.93). – Ст. 243.

4. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року N 1023-XII (Введено згідно із Законом N 3161-IV від 01.12.2005).

5. Закон України «Про поштовий зв'язок» від 4 жовтня 2001 року N 2759-III.

SUMMARY

This article examines the legal norms that regulate contractual relations of services in the Soviet civil law. In particular, it focuses on the study of concepts and subjects of the contracts to provide services, explores the factors impeding the development of the legal institution of service in the Soviet period, discusses the concepts, perspectives of development of the legislation in the service sector in Soviet civil law, and presence the distinction of legal categories of "service" and "work".

6. Избранные труды. В 4-х томах. Т. 3 / Иоффе О.С. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 837 с.

7. Калмыков Ю. Х. К понятию обязательств по оказанию услуг в гражданском праве // Сов. государство и право. – 1966. – № 5. – С. 30-37.

8. Красавчиков О.А. Сфера обслуживания: гражданско-правовой аспект // Гражданское право и сфера обслуживания. Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1984. – С. 5-29.

9. Кротов М.В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве. Учебное пособие / Науч. ред.: Толстой Ю.К. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 107 с.

10. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

11. Шешенин Е.Д. Общие проблемы обязательств по оказанию услуг // Антология уральской цивилистики, 1925 - 1989. Сборник статей. – М.: Статут, 2001. – С. 346-352.